

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Кондратенко Н.О., к.е.н., доцент

Харківська національна академія міського господарства

У статті розглянуто соціально-екологічні ознаки ресурсозбереження як сукупність науково обґрунтованих і сформульованих принципів, завдань і цілеспрямованих дій держави, громадських організацій і окремих громадян. Доведено, що соціально-екологічні ознаки парадигми ресурсозбереження виступають як один з найважливіших засобів досягнення гармонії у відносинах людини і природи.

Ключові слова: ресурсозбереження, соціально-екологічні ознаки, ресурси, економіка, потенціал.

Формування і реалізація стратегії ресурсозбереження на всіх рівнях управління – одне з найважливіших питань управління конкурентоспроможністю, оскільки, по-перше, ресурсоемність є другою стороною товару (перша – якість), по-друге, Україна по ефективності використання ресурсів в кілька разів відстає від розвинених країн. Відстає по коефіцієнту витягання з надр корисних копалин, використання технологічного устаткування і машин, основних і оборотних засобів, трудових ресурсів і так далі. І, як наслідок, через відсутність засобів на якісне відтворення всіх складових потенціалу країни росте питома вага зношених основних фондів, екологічно небезпечних об'єктів, знижується частка конкурентоздатної промислової продукції, середня тривалість життя населення і так далі.

Протягом багатьох століть людство в своїй діяльності виходило з того уявлення, що природні багатства невичерпні, і що можна безмежно розширювати свої «зовнішні межі» в ході перетворення природи. І перші зіткнення з зовнішніми межами – тобто з обмеженістю природних ресурсних можливостей – викликали не економне відношення до природних благ, а, навпаки, намагання «ефективного» їх використання – тобто хижацького їх використання. Отже, щоб уникнути серйозних нинішніх і віддалених негативних наслідків хижацького відношення до природи, необхідний облік таких наслідків, а він можливий тільки на основі знань ресурсних можливостей, лімітів експлуатації природних ресурсів і свідомого управління ресурсозбереженням з урахуванням цих обмежень.

В наслідок діяльності з ефективного використання ресурсного потенціалу в середині 80-х рр. виникла економічна категорія «ресурсозбереження». Раніше поняття «ресурсозбереження» обмежувалося ефективним використанням виключно матеріальних ресурсів і визначалося як найбільш важливий фактор підвищення ефективності виробництва, воно розглядалося також як планомірний процес раціоналізації використання всіх видів матеріальних, сировинних і паливно-енергетичних ресурсів у народному господарстві.

Питанням, пов'язаним з ресурсозбереженням та його соціально-екологічними ознаками, присвячені праці багатьох таких відомих зарубіжних та вітчизняних вчених, як Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовський, І.М. Сотник, П.С. Баркалова, І.В. Бурков, А.В. Глаголева, В.Н. Колпачев, О. Китаєв, А. Мелехова, О. Бородецька, С.В. Мочерний, О.А. Васюта, Н. Конишев, Л. Рожков, Н. Кушнірович та ін. [1-5].

Вивчаючи проблему ресурсозбереження, економісти пропонують різні методичні підходи. Дослідники відзначають, що суть ресурсозбереження полягає в зниженні витрат ресурсів на виробництво продукції. Фактично вони ототожнюють ресурсозбереження із заощадженням, збереженням, невикористанням ресурсів у процесі виробництва.

Нами зроблена спроба відобразити усвідомлення теоретиками багатоаспектності поняття «ресурсозбереження». Аналіз літературних джерел свідчить, що на сьогодні склалися декілька методичних підходів до трактування терміну «ресурсозбереження».

Перший з них заснований на понятті ресурсозбереження як тенденції дбайливого відношення до природних ресурсів, тобто передбачає діяльність з охорони навколишнього середовища (збереження ресурсів).

Другий підхід до трактування поняття «ресурсозбереження» пов'язаний з економією будь-яких видів ресурсів (не тільки природних), що забезпечують життєдіяльність людини, тобто трактування поняття «заощадження» не від терміну «збереження» (консервація), а від поняття «економія». Ця концепція більше відповідає дійсності і потребам сучасного етапу розвитку виробничих сил.

Третій підхід – у науковій літературі вітчизняних авторів, коли мова йде про ресурсозбереження, в основному аналізуються енерговитрати.

На наш погляд, всі наведені вище підходи та визначення ресурсозбереження мають той недолік, що віддають перевагу тому чи іншому його аспекту, не розглядаючи ресурсозбереження як складну, комплексну економічну категорію.

Саме цим і обумовлюється актуальність обраної теми дослідження, визначається його мета і завдання.

Метою статті є дослідження соціально-екологічних ознак ресурсозбереження як сукупності науково обґрунтованих і сформульованих принципів, завдань і цілеспрямованих дій держави, громадських організацій і окремих громадян.

Таким чином, найбільш гострим питанням є поєднання економічних пріоритетів виробництва з екологічною переорієнтацією соціально-економічного розвитку, тому що ресурсозбереження регіональних економічних систем є головним пріоритетом розвитку країни в цілому.

Треба відзначити, що надзвичайно важливим є усвідомлення владою і суспільством того, що ресурсозбереження вимагає не лише часу, коштів, загальнонаціональних зусиль, а й послідовної комплексної

інтеграції екологічних імперативів та окремих їх елементів до здійснюваного нині процесу формування економіки на засадах створення механізмів її ринкової регуляції [1].

Оскільки структура економіки, що сформувалася в Україні упродовж останніх 30-40 років, є вкрай екологонебезпечною, ресурсо- й енергомісткою і до того ж з технологічно застарілою та відсталою матеріально-технічною базою, то її, безперечно, необхідно перебудувати і модернізувати. Бо саме така структура економіки визначає, по-перше, надмірні загальні обсяги, марнотратні методи та способи природокористування й негативного впливу на навколишнє природне середовище, тобто обсяги видобутку, переробки і споживання природних ресурсів, ефективність їх використання. По-друге, особливості народногосподарського комплексу та економічний механізм природокористування й природоохорони вирішальною мірою впливають також на рівні ресурсоспоживання первинної природної речовини, масштаби та ефективність екологічних заходів, запровадження ресурсо-, енерго- і природозберігаючих технологічних процесів у всіх галузях та сферах виробничої і невиробничої діяльності. Отже з метою подолання екологічної кризи та зміни екологічної ситуації на краще в Україні необхідно, як мінімум, подвоїти обсяги інвестицій у ресурсозбереження та в екологічне оздоровлення довкілля, відтворення й охорону його ресурсів, поліпшення природних життєвих умов.

Перебороти негативні екологічні тенденції і домогтися поступового переходу на модель сталого розвитку, за оцінками аналітиків, можна лише тоді, коли виділяти 2-3% ВВП на охорону та відтворення якості навколишнього середовища. На нашу думку, це середній норматив для країн з великим обсягом ВВП. Для України, що класифікується як територія екологічного лиха, зазначена частка повинна бути істотно вищою.

Нинішній етап розвитку людської цивілізації вимагає, щоб суспільне виробництво і споживання як головні економічні умови існування людини, з одного боку, найкращим чином "вписувались" у довкілля та біосферні процеси. А з другого – щоб при цьому не виникали негативні наслідки, шкідливі явища й незворотні зміни, спроможні призвести до різкого погіршення природних життєвих умов, екологічної чистоти та якості атмосферного повітря, питної води і продовольства, а також до підризу відтворювального, відновлювального та асиміляційного потенціалів природи.

Економічна діяльність людства завжди пов'язана з потребою економічного використання ресурсів: робочої сили, матеріальних засобів виробництва (машини, устаткування, сировина, матеріали і та ін.).

Сьогодні на користь реалізації вітчизняних ресурсозберігаючих проектів свідчить той факт, що з точки зору капітальних вкладень енерго- та ресурсозберігаючі заходи у 3-4 рази ефективніші, ніж створення нових виробничих потужностей [2]. Висока соціально-економічна та екологічна ефективність ресурсозбереження підтверджується численними результатами впровадження пілотних проектів. Одержані результати, безумовно, сприяють зміцненню раціональних мотивів ресурсозбереження. Водночас слід вказати на слабкий розвиток моральних та емоційних мотивів, які зараз відіграють невелику роль, хоча їх значення у міру реалізації ресурсозберігаючого потенціалу країни зростатиме. Провідне місце у системах мотивації належить потребам. Згідно з найбільш поширеною теорією ієрархії потреб А. Маслоу, останні поділяються на п'ять основних груп і часто зображуються у вигляді піраміди. Основу її складають первинні потреби (перша і друга групи), верхівку – вторинні (наступні три групи). Враховуючи специфіку ресурсозберігаючої діяльності, на наш погляд, ієрархію потреб доцільно звести до трьох основних груп: економічні, соціальні та екологічні, з можливою подальшою деталізацією у цих групах. Першу з них утворюють економічні потреби (первинні за Маслоу), які полягають у необхідності досягнення певного рівня ресурсної безпеки, задоволення першочергових економічних потреб за рахунок раціонального використання ресурсів тощо. Другу групу складають соціальні потреби, пов'язані з необхідністю утримання і підвищення рівня соціального добробуту, зменшення масштабів бідності, зростання соціальних стандартів, дотримання соціальної справедливості за допомогою реалізації політики ресурсозбереження. Третя група містить екологічні потреби (у дотриманні та зростанні якості довкілля, зниженні обсягів забруднення шляхом впровадження ресурсозберігаючих заходів тощо), які активізуються після задоволення економічних та соціальних потреб. Друга і третя групи потреб у ресурсозбереженні належать до вторинних за пірамідою Маслоу (рис. 1). З'ясування ступеня пріоритетності тієї чи іншої групи потреб для задоволення на поточний момент часу є важливим моментом при побудові ефективної системи мотивації ресурсозберігаючих заходів.

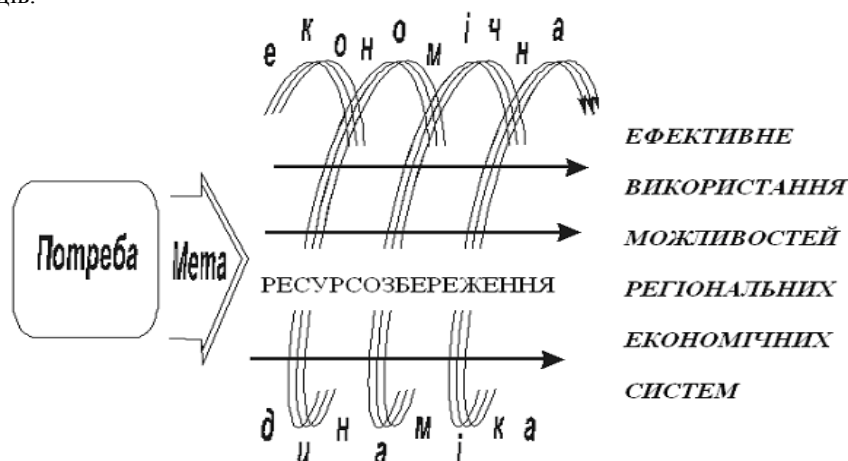

Рис. 1. Концептуальна схема соціально-екологічних ознак парадигми ресурсозбереження

Одже головним критерієм ресурсозбереження має бути задоволення потреб, в іншому випадку його прибутковість буде мультиплікативно відбиватися на витратності. В свою чергу потреба формує мету, обумовлює

ресурсозбереження у економічній діяльності та сприяє ефективному використанню можливостей регіональних економічних систем.

Таким чином, соціально-екологічні ознаки ресурсозбереження можна визначити як сукупність науково обґрунтованих і сформульованих принципів, завдань і цілеспрямованих дій держави, громадських організацій і окремих громадян, за допомогою яких здійснюється взаємодія суспільства і природи та сучасна стратегія ресурсозбереження і сталого розвитку України.

Перехід до економіки, зорієнтованої на засади екологічно-збалансованого розвитку, вимагає зміни взаємовідносин. Нами виокремлено ряд принципів соціально-економічно-екологічної взаємодії суспільства з навколишнім середовищем, що подані на рис 2. Дотримання розроблених принципів у регіональних економічних системах і на їх основі прогнозування соціально-економічного розвитку держави, регіону, враховуючи вимоги екологічної безпеки при здійсненні структурної перебудови, дозволить максимально екологізувати виробництво, значно знизити антропогенний тиск на оточуюче природне середовище, зберегти й оздоровити його.

Враховання соціально-екологічних ознак ресурсозбереження дозволяє перевести проблему реалізації соціально-екологічної політики ресурсозбереження з області декларування бажаного та закликів до свідомості, до сумління та почуття відповідальності перед майбутніми поколіннями в площину конкретної управлінської діяльності по регулюванню відносин в системі «суспільство-природа» з метою їх оптимізації та гармонізації. При цьому створюються умови поєднання особистого інтересу природокористувачів з загальним інтересом, а механізми функціонування ринкової економіки починають працювати не на шкоду, а на користь природному середовищу. Здатність людини адаптуватись до нових умов існування, до випереджального відображення своїх відносин з природною системою, раціонального аналізу причин своїх помилок та прогнозування можливих наслідків своїх дій, перебудова суспільної організації на основі нових, екосумісних, соціально-економічних та соціально-політичних ідеалів – головна передумова подальшого прогресивного розвитку.

На користь впровадження ресурсозбереження в Україні свідчить той факт, що з точки зору капітальних вкладень енерго- та ресурсозберігаючі заходи в три-чотири рази ефективніші, ніж створення нових виробничих потужностей [4]. Крім того, їх реалізація не наносить такої шкоди довкіллю, як процес розширення виробництва, а в багатьох випадках забезпечує навіть зменшення обсягів негативного впливу на навколишнє природне середовище. Вагомим фактором, що вказує на необхідність ресурсозбереження, є витрати нашої країни на імпорт енергетичних ресурсів (60–65 % від загальної потреби в них), які становлять близько 25% ВВП. Це досить велика цифра порівняно з наявними в державі резервами ресурсозбереження. За оцінками [5], сьогодні майже 80% природних ресурсів спрямовується і витрачається знову на підтримку ресурсовидобувних і ресурсоемних, із застарілою технікою, переробних виробництв. В останні роки спостерігається позитивна тенденція до поступового зростання питомої ваги маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних процесів у загальній кількості впроваджених нових прогресивних технологічних процесів у промисловості України. Проте, зважаючи на істотне зменшення останнього показника порівняно з початком 90-х р. минулого століття, згадана тенденція не є показовою.

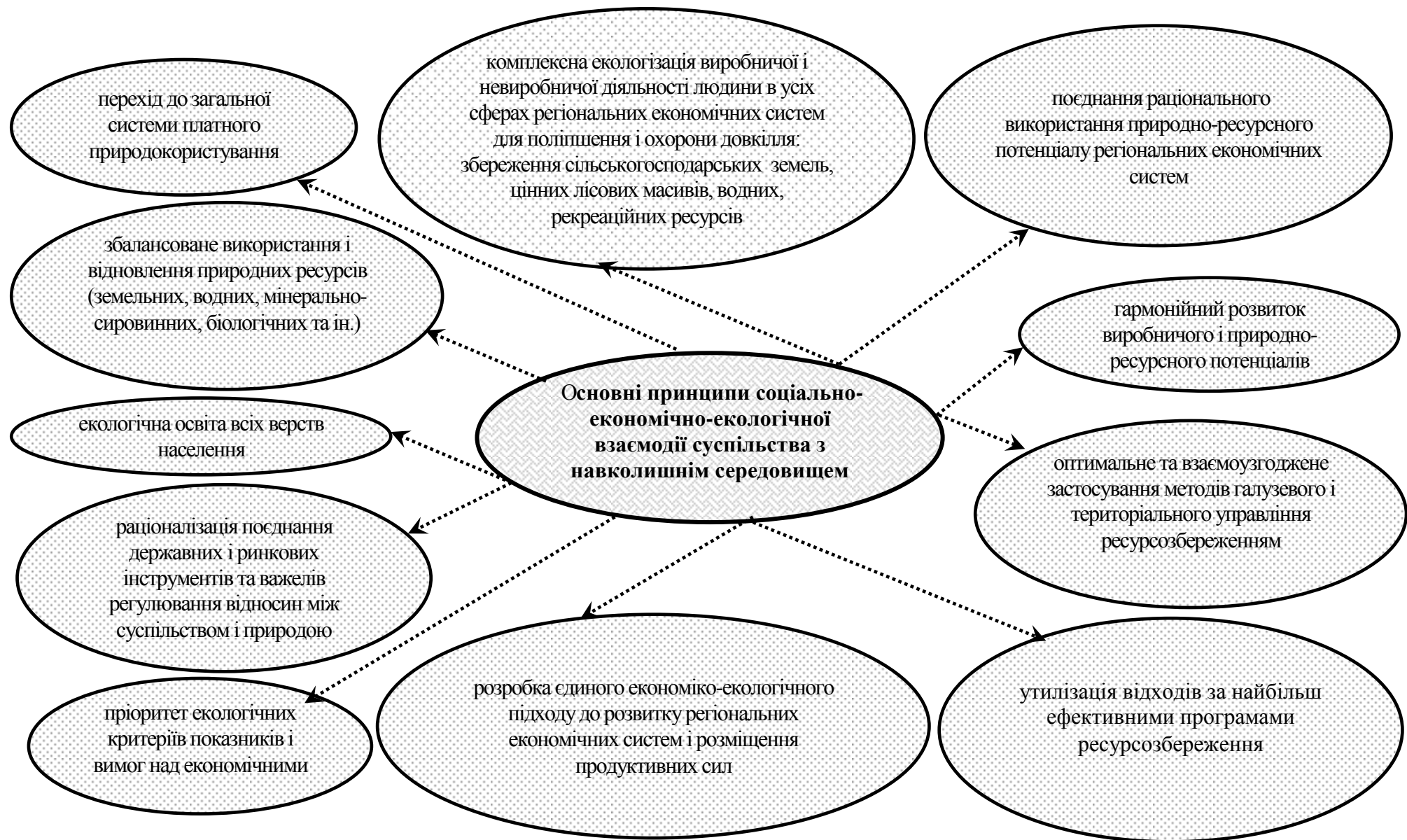

Рис. 2 Основні принципи соціально-економічно-екологічної взаємодії суспільства з навколишнім середовищем

Ефективність ресурсовикористання справляє значний вплив на екологічні та соціальні показники. Зокрема, починаючи з 1999 р., паралельно із зростанням ВВП відбувається збільшення обсягів забруднення атмосфери. Водночас, згідно із статистичними даними, слід констатувати загальну позитивну тенденцію до зменшення масштабів забруднення поверхневих водоймів та земельних ресурсів, утворення промислових токсичних відходів із незначними коливаннями по роках. Щодо соціальних показників, їм також властиві суперечливі тенденції. Наприклад, порівняно з 1995, у 2006 р. рівень виробничого травматизму зменшився в 4,1 раза, а порівняно з 1990 р. — у 7 разів, у тому числі із смертельним наслідком відповідно у 2,1 і 2,6 разів. Отже, незважаючи на загальне зниження кількості випадків виробничого травматизму, їх частка із смертельним наслідком зросла протягом з 1,86 до 5 %, або у 2,69 раза. В цілому, за оцінками дослідників, екологічність ВВП країни як інтегральний соціо-еколого-економічний показник, поступово знижуючись в останні роки, залишається достатньо високою, що за відсутності рішучих дій може призвести до екологічної катастрофи та соціальних потрясінь [3]. Враховуючи наведені факти, можна зазначити, що реалізація в Україні наявного потенціалу ресурсозбереження є важливим загальнодержавним завданням сьогодення. У зв'язку з цим, підходи до його вирішення мають бути детально вивірені в часі та просторі із врахуванням можливих соціальних, екологічних та економічних наслідків здійснення ресурсозберігаючих трансформацій в економічній системі.

Таким чином, соціально та екологічно зорієнтований напрям ресурсозбереження регіональних економічних систем необхідно будувати в Україні, зважаючи на її соціально-економічні й екологічні особливості, спроможність на основі гнучких і пристосовуваних до еколого-економічних умов національного виробництва механізмів ефективно вирішувати екологічні проблеми, долати гострі екокризові ситуації. Водночас саме цей напрямок стане важливим етапом на шляху до реального втілення в практику принципів сталого й екологічнобезпечного соціально-економічного розвитку вже в недалекому майбутньому. Соціально-екологічні ознаки парадигми ресурсозбереження виступають як один з найважливіших засобів досягнення гармонії у відносинах людини і природи.

Література:

1. Васюта О.А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку/ О.А. Васюта. – Тернопіль, 2001. – С.75-124.
2. Баркалов П.С. Задачи распределения ресурсов в управлении проектами / [П.С. Баркалов, И.В. Буркова, А.В. Глаголев, В.Н. Колпачев]. – М.: ИПУ РАН, 2002. – 65 с.
3. Сотник І.М. Комплексна система соціо-еколого-економічних показників моніторингу ресурсозбереження на підприємстві/ І.М. Сотник// Вісник СумДУ. – Серія: Економіка. – 2007. – № 1 (85). – С. 30-39.
4. Китаєв О. Виявлення внутрішніх резервів економії матеріальних і паливно-енергетичних ресурсів великих технологічних комплексів / О. Китаєв, А. Мелехов, О. Бородецька // Економіка України. – 2003. – № 3. – С. 46.
5. Мельник Л.Г. Эколого-экономические основы ресурсосбережения: [монография]/ Л.Г. Мельник, С.А. Скоков, И.Н. Сотник. – Сумы: Университетская книга, 2006. – 230 с.

Аннотация

СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ РЕСУРСОБЕРЕЖЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Кондратенко Н.О., к.э.н., доцент

Харьковская национальная академия городского хозяйства

В статье рассмотрены социально-экологические признаки ресурсосбережения как совокупность научно обоснованных и сформулированных принципов, заданий и целенаправленных действий государства, гражданских организаций и отдельных граждан. Доказано, что социально-экологические признаки парадигмы ресурсосбережения выступают как один из важнейших способов достижения гармонии в отношениях человека и природы.

Ключевые слова: ресурсосбережение, социально-экологические признаки, ресурсы, экономика, потенциал.

Summary

SOCIAL ECOLOGICAL INDICATION OF RESOURCE ECONOMY FOR REGIONAL ECONOMICAL SUSTEMS

Kondratenko N.O., Ph.D, docent

Kharkov national academy of city economy

In the article the social ecological indications of resource economy as the aggregate of scientific grounded and formulated principles, tasks and purposeful state acts, civil organizations and separate citizens are examined. It is proved, that social ecological indications of paradigm of resource economy come forward as one of the major method for harmony achievement in the relations between the man and nature.

Key words: resource economy, social ecological indications, resources, economics, potential.

Поступила до редколегії 24.09.2010 р.

© Кондратенко Н.О., 2010 р.